

Дніпровський національний
університет ім. Олесея Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентові України

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2020 ТОМ 23 № 5

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2020

ГРАНІ

Науково-теоретичний і
громадсько-політичний альманах

Том 23 № 5 2020

Засновники:

Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Дніпропетровський регіональний
інститут державного управління
Національної академії державного
управління при Президентові України,
ГО «Центр соціально-політичних
досліджень»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 02.07.2020
№ 886 журналу надано статус
фахового видання з філософських,
політичних та соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 14 від 30.06.20).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:

DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:

Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Старокозацька, 12д, оф. 8
+38(050)258-83-86
grani-print@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.

Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2020

Редакційна колегія

Квітка С.А.	головний редактор д.держ.упр., проф. (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бородін Є.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Іванова С.А.	к. філол.н., доцент (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос. н. старший науковий співробітник (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Кузнецовенє Й.	д.філос.н., проф. (Литва)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Ружевічус Юзас	д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Сорокіна Л.М.	к.соціол.н., доц. (Україна)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В., Шляхов О.Б.
Технічний редактор: Лобода Р.С.
Коректор української та російської мов: Левшанова О.О.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Контакти:

Тел.: +30(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
e-mail: granidp@gmail.com
www.grani.org.ua

Founders:

Oles Honchar Dnipro national
university,
Dnipropetrovsk regional institute for
public administration
National academy for public
administration under
the President of Ukraine,
Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ІІР issued 19.03.13

By Decree № 886 of 02 July 2020
issued by the Ministry of Education
and Science of Ukraine the status of
specialized publication on philosophical,
political and sociological sciences was
given.

Published by the decision of the
Academic council of Oles Honchar
Dnipro national university
(protocol № 14 dated 30.06.20).

ISSN 2077-1800 (Print)

ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:

DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
12d, Starokosatska St., office 8,
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(050)258-83-86
granidp@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations,
private names, enterprises and
organizations titles, geographical
locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not
always share the views and thoughts
expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed
on the written consent with the editorial
office and the author.

Editorial board

Kvitka S.A.	Editor in Chief
	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Borodin Ye.I.	Full Prof., Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gao Tianming	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Ivanova S.A.	Assoc. Prof. PhD (Ukraine)
Isetti G.	PhD., Senior Researcher (Italy)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ruzhevichus Yuzas	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Sorokina L.M.	Assoc. Prof. Phd (Ukraine)
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., Academician of the Ukrainian Academy of Historical Science (Ukraine)
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputies Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M.,
Krivoshain V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Technical Editor: Loboda R.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Levshchanova O.O.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Contacts:

Tel.: +30(050)258-83-86; +38(097)269-55-13

e-mail: granidp@gmail.com

www.grani.org.ua

ЗМІСТ

Соціологія

С. 6
Олеся Бенчак
Емпірично-соціологічні рефлексії транскордонних взаємодій в українській та західній соціології

С. 15
Крістіна Новосад
Сучасні моделі дослідження міжнародної міграції

С. 28
Наталія Новокшинова
Міфологізація та образ жінки у дискурсах масової культури постмодерну

С. 39
Анна Попович, Олександр Кацьора
Перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні

С. 45
Тарас Прокопюшин
Медіапрактики та довіра населення до медіа із перспективи теорії агент-структурної інтеграції

Політологія

С. 53
Ільяс Гусейнов
Греки в Азербайджані: епохальний погляд на історію і сучасність

Філософія

С. 64
Елеонора Скиба
Роль філософії права в формуванні свідомості суспільства сучасної формації

С. 77
Михайло Мурашкін
Інший постмодерну (природа людини і релігійно-містична культура)

С. 87
Петро Гнатенко, Сергій Шевцов
Соціальна філософія та соціальна психологія: діалектика взаємовідносин

С. 96
В'ячеслав Кузьменко
Концепція Л. М. Толстого про непротивлення злу насильством і її духовна спрямованість

Contents

Sociology

P. 6
Olesia Benchak
Empirical sociological reflections on transborder interactions in ukrainian and western sociology

P. 15
Kristina Novosad
Modern models of internation migration research

P. 28
Nataliia Novokshonova
Mythologization of the woman and her image in the discourses of postmodern mass culture

P. 39
Anna Popovich, Olexander Katsora
Prospects of social entrepreneurship development in Ukraine

P. 45
Taras Prokopyshyn
Mediapractices and the population's trust in media from the perspectives of agent-structural integration

Politology

P. 53
Ilyas Huseynov
Greeks in Azerbaijan: epochal look at history and modernity

Philosophy

P. 64
Eleonora Skiba
The role of the philosophy of law in the development of modern consciousness

P. 77
Michail Murashkin
Another postmodern (human nature and religious-mystical culture)

P. 87
Petro Gnatenko, Sergiy Shevtsov
Social philosophy and social psychology: dialectic of interaction

P. 96
Viacheslav Kuzmenko
L. N. Tolstoy's concept of non-resistance to evil by violence and its spiritual orientation

Історія

С. 105

Севда Амиршахова

Про деякі зміни в матеріальній культурі сучасного міського населення Азербайджану

History

P. 105

Sevda Amirshakhova

About some changes in the material culture of the modern urban population of Azerbaijan

Рецензія

С. 114

Валентин Іваненко

Знаний шукач і провідник правди історії (до 80-річчя доктора історичних наук, професора О. М. Бута)

Review

C. 114

Valentyn Ivanenko

Well-known seeker and guide to the truth of history (to the 80th anniversary of Doctor of Historical Sciences, Professor O.M. But)

Соціологія

DOI: 10.15421/172048

УДК: 316.33

Емпірично-соціологічні рефлексії транскордонних взаємодій в українській та західній соціології

Олеся Бенчак, Ужгородський національний університет

Мета статті – аналіз досвіду українських та зарубіжних емпіричних соціологічних досліджень транскордонної мобільності та співробітництва як основних форм транскордонних взаємодій та окреслення предметного поля і методологічних засад досліджень. Для впорядкування дискурсу теоретичної соціології щодо транскордонних взаємодій використано періодизацію розвитку теоретичної соціології. Сформульовані методологічні принципи соціологічного дослідження транскордонних взаємодій. Обґрунтовано розгляд транскордонних взаємодій на чотирьох рівнях: мікро-, мезо-, макро- й інтеррівні. Мікрорівень транскордонних процесів пов'язаний із досвідом перетину державного кордону конкретними суб'єктами або товарообміном на місцевому рівні. Мезорівень становлять транскордонні явища, що поширюються на регіони, такі як регіональне транскордонне співробітництво. Макрорівню відповідають транскордонні процеси, що за своїм обсягом охоплюють територію всієї держави (міждержавні відносини, міжнародні відносини загальнонаціональних суб'єктів, міждержавний товарообмін). Інтеррівень транскордонних явищ пов'язаний із перетином кордонів кількох чи навіть багатьох держав. Обґрунтоване використання принципу Парето у дослідженні динаміки транскордонних взаємодій. На підставі факторного аналізу даних опитування мешканців українського та словацького прикордоння «Інформаційне забезпечення та імплементація інноваційних підходів у транскордонному співробітництві Словаччини і України» виокремлено основні виміри розгортання транскордонних взаємодій, які утворюють трьохвимірний простір названого явища і можуть слугувати аналітичним інструментом соціологічного моніторингу стану та динаміки транскордонних взаємодій. Інструментарій соціологічного дослідження транскордонних взаємодій на українсько-словацькому кордоні конструювався на підставі експертних інтерв'ю із дослідниками в галузі державного управління, соціології, соціальної роботи, представниками громадських організацій та місцевих спільнот українсько-словацького прикордоння.

Ключові слова: державний кордон, прикордоння, транскордонні взаємодії, соціологія перетину кордону (англ. – *border crossing studies*), українсько-словацькі транскордонні взаємодії, транскордонні процеси, принцип Парето

Empirical sociological reflections on transborder interactions in ukrainian and western sociology

Olesia Benchak, Uzhhorod National University

The purpose of the article is to analyze the experience of Ukrainian and foreign empirical sociological studies of cross-border mobility and cooperation as the main forms of cross-border interactions and to outline the subject field and methodological principles of research. The periodization of the development of theoretical sociology was used to organize the discourse of theoretical sociology on cross-border interactions. Methodological principles of sociological research of cross-border interactions are formulated. The consideration of cross-border interactions at four levels is substantiated: micro, meso, macro and inter-level. The micro level of cross-border processes is related to the experience of crossing the state border by specific entities, or trade at the local level. The mezo level relates to cross-border phenomenas that extends to regions such as regional cross-border cooperation. The macro level corresponds to cross-border processes that cover the entire territory of the state (interstate relations, international relations of national

actors, interstate trade). The inter-level of cross-border phenomena is related to the crossing of the borders of several or even many states. The use of the Pareto principle in the study of the dynamics of cross-border interactions is substantiated. The main dimensions of cross-border interactions are identified on the basis of factor analysis of the survey of Ukrainian-Slovak border residents "Information support and implementation of innovative approaches in cross-border cooperation between Slovakia and Ukraine". The toolkit of sociological research of cross-border interactions on the Ukrainian-Slovak border was constructed on the basis of expert interviews with researchers in the field of public administration, sociology, social work, representatives of public organizations and local communities of the Ukrainian-Slovak border.

Keywords: *state border, borders, cross-border interactions, sociology of border crossing studies, Ukrainian-Slovak cross-border relations, cross-border processes, Pareto principle*

Эмпирическо-социологические рефлексии трансграничных взаимодействий в украинской и западной социологии

Олеся Бенчак, Ужгородский национальный университет

Цель статьи – анализ опыта украинских и зарубежных эмпирических социологических исследований трансграничной мобильности и сотрудничества как основных форм трансграничных взаимодействий и определение предметного поля и методологических оснований такого исследования. Для упорядочения дискурса социологии в отношении трансграничных взаимодействий использовано периодизацию развития теоретической социологии. Сформулированы методологические принципы социологического исследования трансграничных взаимодействий. Обосновано рассмотрение трансграничных взаимодействий на четырех уровнях: микро-, мезо-, макро- и интеруровне. Микроуровень трансграничных процессов связан с опытом пересечения государственной границы конкретными субъектами или товарообменом на местном уровне. Мезоуровень составляют трансграничные явления, которые распространяются на регионы, такие как региональное трансграничное сотрудничество. Макроуровневые охватывают территорию всей страны (межгосударственные отношения, международные отношения общенациональных субъектов, межгосударственный товарообмен). Интеруровень трансграничных явлений связан с пересечением границ нескольких или даже многих государств. Обосновано использование принципа Парето в исследовании динамики трансграничных взаимодействий. На основании факторного анализа данных опроса жителей украинского и словацкого пограничья «Информационное обеспечение и имплементация инновационных подходов в трансграничном сотрудничестве Словакии и Украины» выделены основные измерения актуализации трансграничных взаимодействий, которые образуют трехмерное пространство названного явления и могут служить аналитическим инструментом социологического мониторинга состояния и динамики трансграничных взаимодействий. Инструментарий социологического исследования трансграничных взаимодействий на украинском-словацкой границе конструировался на основании экспертных интервью с исследователями в области государственного управления, социологии, социальной работы, представителями общественных организаций и местных сообществ украинско-словацкого пограничья.

Ключевые слова: *государственная граница, приграничье, трансграничные взаимодействия, социология пересечения границы, украинско-словацкие трансграничные отношения, трансграничные процессы, принцип Парето*

Перед політиками, управлінцями та науковцями сьогодні постає завдання управління процесами транскордонної взаємодії, які стають дедалі інтенсивнішими. Набуття безпрецедентної динамічності транскордонних міграцій, лібералізація міграційних режимів, формування нових явищ, пов'язаних із транскордонними взаємодіями (такими як циркулярна мобільність, транснаціональні сім'ї, поява і поширення «гнучких» форм громадянства, загострення супутніх проблем та загроз безпекового, соціального і економічного характеру та ін.), актуалізує проблему вивчення транскордонних взаємодій і соціального управління ними.

Феномен державно-просторових розмежувань та пов'язаних з ними явищ віддавна став об'єктом наукової і соціологічної, зокрема, рефлексії та знаходить своє відображення у двох основних, дихотомних поняттях: «кордони» і «транскордонні взаємодії». Кордон – явище відносно статичне, а динамічною формою його існування є транскордонні взаємодії. Не дивлячись на бар'єрну функцію, яку виконує кордон, останній не здатний цілком припинити обмін різноманітними ресурсами, інформацією, людьми поміж суміжними територіями. Кордон регулює соціально-просторові відносини держав, встановлюючи їх розмежування та регламентуючи транскордонні взаємодії. Зазвичай під кордоном розуміють дійсні чи уявні лінії, що визначають межі території держави. Із соціологічної точки зору феномен кордону і транскордонних взаємодій можуть розглядатися із наголосом на інституційному або ж суб'єктному вимірі цих явищ. У першому випадку йдеться про державні кордони як інститут у соціологічному розумінні, у другому ж випадку наголошується на взаємодіях та практиках численних індивідів та їхніх груп, опосередкованих статусами «громадян», «туристів», «нелегалів», «шукачів притулку», «апатридів» та ін. Аналіз транскордонних взаємодій відіграє важливу роль у методологічному оновленні, якого вимагають від соціології динамічні умови сьогодення, коли категорії етносу, нації та держави виявляються надто «герметичними» та більше не можуть забезпечити дослідників адекватними пояснювальними моделями.

Метою цієї розвідки є аналіз досвіду

українських та зарубіжних емпіричних соціологічних досліджень транскордонної мобільності та співробітництва як основних форм транскордонних взаємодій та окреслення предметного поля і методологічних засад цих досліджень.

Для впорядкування наукового дискурсу щодо транскордонних явищ застосуємо періодизацію генези теоретичних напрямів соціології за Г. Зборовським. У періодизації, запропонованій дослідником, розглядаються історичні умови і передумови виникнення напрямів теоретичної соціології у п'ять періодів: класичний, неокласичний, посткласичний, неокласичний, постнеокласичний (Зборовський, 2008, с. 3–15). Перший, класичний, період представлений позитивізмом, марксизмом, еволюціонізмом, веберіанством. Соціологія у цей період фокусується винятково на внутрішньосусупільному рівні. Загалом постулюється єдність людства (у дослідженнях примітивних спільнот соціологи поряд із антропологами знаходять ключ до розуміння сучасних суспільств), проте транскордонним явищам увага не приділяється. Міжнародні порівняльні дослідження лише зароджуються. При цьому сам простір і його розмежування не є об'єктом соціологічної рефлексії.

Неокласичний період представлений неопозитивізмом, неомарксизмом, неоеволюціонізмом, неовеберіанством, структурним функціоналізмом, неофункціоналізмом, радикально-критичними теоріями та теоріями конфлікту. У цей період відбувається так званий «поворот до простору» (англ – spatial turn) – у низці соціологічних напрямів опрацьовується проблема взаємозв'язку просторового і соціального (зокрема, йдеться про теорію соціальної екології Чиказької школи). Окрім того, з'являється соціологічна рефлексія щодо процесів і структур наднаціонального рівня. У межах етносоціології опрацьовується тема формування державного суверенітету, національних ідентичностей та стереотипів, державних кордонів, соціологічно досліджується проблематика, яка раніше аналізувалася лише політичною наукою, філософією, правом, етикою. У полі зору соціології з'являється проблема спільнот мігрантів у приймаючих суспільствах (зокрема, у дослідженнях У. Томаса, Ф. Занецького, Дж. Ліндберга, У. Вайта та ін.).

Посткласичний період представлений постпозитивізмом, постмарксизмом, теорією системного аналізу, теорією модернізації, теорією постіндустріального суспільства, теорією глобалізації та ін. Соціологічні теоретизації, що фокусуються на наднаціональному рівні аналізу набувають значного впливу на загальносоціологічний дискурс саме на цьому етапі. Зокрема, набуває поширення теорія світ-системного аналізу (І. Валлерстайн, Г. Франк), у науковий обіг входить поняття «світовий ринок праці», розпочинається інтенсивне вивчення міграційних процесів, причому із увагою не лише до приймаючих країн, а і до країн походження мігрантів. Дослідники фокусуються на асиметричності міграційних потоків, їхньому взаємозв'язку із нерівністю та дискримінацією.

Некласичний період представлений символічним інтеракціонізмом, феноменологією, етнометодологією, теорією обміну. На цьому етапі відбувається поворот до суб'єктивізму, поширення якісних методів збору та інтерпретації даних. Вивчення проблематики транскордонних взаємодій збагачене в цей період, увагою до щоденного досвіду мігрантів (зокрема йдеться про так звані *border crossing studies* – вивчення перетину кордону як особливої соціальної практики). У 1992 р. Л. Малкі започаткувала формування нової соціологічної субдисципліни: соціології транскордонних переміщень, яка охоплює проблематику легальних і нелегальних, добровільних і вимушених перетинів кордонів у їх соціологічному аспекті (Malkki, 1992, pp. 24–38). Література із студій перетину кордонів зосереджувався на транскордонних взаємодіях як на практиках мобільності та відповідних інструментах контролю. Окремі дослідники фіксують у цей період «культурний поворот» у дослідженнях міграції та транскордонних явищ (King, & Skeldon, 2012).

Постнекласичний період, за Г. Зборовським, представлений інтегративними концепціями, теорією комунікативної дії, постмодернізмом, феміністською соціологією. На цьому етапі з'являються теоретичні побудови, які ставлять просторовий аспект і проблематику кордонів та транскордонних явищ у центр уваги дослідника. Так, наприклад, Дж. Уррі вважає мобільність ключовою характеристикою

сучасного суспільства, що визначає існування спільнот та розмиває кордони територіального суверенітету (Уррі, 2012). У ключі постмодернізму низка дослідників опрацьовували методологію «уявленої географії» – дискурсивних формувань, що водночас відбивають соціально-політичні поділи та конструюють їх (Вулф, 2009). У цей період конституюються такі інтегративні дисципліни, як лімологія.

Вивчення кордонів переходить від стурбованості формальними кордонами держави до вивчення кордонів різноманітних соціально-просторових та географічних масштабів, починаючи від місцевого та муніципального до глобального, регіонального і наддержавного рівня. Такі процеси, зокрема, знайшли відображення у низці концепцій, зокрема – концепціях «самоусунення держави», «субсидіарності» та «Європи регіонів». Концепція самоусунення держави (англ. – *state disengagement*) передбачає, що держави поступово передають повноваження та відповідальність за соціальне управління у різних сферах, зокрема у сфері транскордонних взаємодій та співробітництва, приватним національним та міжнародним організаціям (*Security through social cohesion: proposals for a new socio-economic governance*, 2004, pp. 81–92). Концепція субсидіарності передбачає впровадження політико-управлінського принципу, відповідно до якого послуги громадянам необхідно надавати на адміністративно-територіальному рівні, який є найближчим до них, а це передбачає здійснення децентралізації влади та надання максимальних повноважень органам місцевого самоврядування (Lendel, 2015). Концепція Європи регіонів полягає у «переливі» компетенцій держави на користь регіонів, поширенні міжрегіонального і прикордонного співробітництва, управлінні регіональною економікою тощо (Куриляк, 2018, с. 60–67.). Прикордоння на цьому етапі розглядається не як порожнеча і транзитна зона, а як місце творення соціальної реальності нової якості. При цьому прикордоння не тільки виконує інтеграційні функції, але і «виробляє» транскордонні феномени – соціальні групи, практики та ідентичності

Сьогодні у науковому дискурсі розглядаються не тільки найважливіші політичні кордони, що розділяють суверенні держави, але єдина система кордонів у суспільстві, вклю-

чаючи «видимі» розділові лінії, наявні в ландшафті, і невидимі – соціальні, культурні, мовні та конфесійні межі всіх масштабів – від меж між різними локальними сусідськими спільнотами до глобальних макрорегіонів. По-друге, виробництво та модифікація цих ліній розмежування розглядається як основна соціальна потреба – потреба у інтеграції та диференціації, у розмежуванні «нас» від «них», збереженні ідентичності та відносного соціального порядку. По-третє, кордони є динамічним явищем, яке постійно відтворюється практично всіма формами людської діяльності. Постійний процес (ре)конструювання (re-bordering) кордонів є об'єктом соціології у сучасному методологічному розумінні цього явища.

У зв'язку з різноплановістю та складністю транскордонних взаємодій, аналіз сучасних державно-просторових розмежувань повинен бути міждисциплінарним і виконуватися на засадах системної методології. Ця методологія здатна забезпечити формування з інформаційних фрагментів, що надаються різними соціогуманітарними науками, єдиного цілісного пізнавального образу сучасних кордонів і транскордонних процесів. Поняття «транскордонні взаємодії» підкреслює інтеракційний характер явищ, які досліджує соціологія та дозволяє виокремити саме соціологічний предмет таких досліджень.

В українській соціології транскордонні взаємодії розглядаються в основному як явище супутнє до міграційних процесів. Міграційний потік з України за кордон, зокрема у західному напрямку, є одним із найбільш масштабних та важливих соціально-економічних процесів новітньої історії нашої країни, відповідно, не викликає здивування той факт, що проблематика міграції українців в країни ЄС є досить ґрунтовно досліджена¹. Водночас цей значний обсяг наукових праць має виразні тематичні спрямування (це: економічні, демографічні та соціальні передумови і наслідки міграції українців за кордон; соціально-демографічний портрет українських мігрантів; негативні соціальні явища, пов'язані із зовнішньою міграцією – віктимізація, декваліфікація, порушення трудових прав, соціальне сирітство та ін.).

В Україні у дослідженні транскордонних явищ є значні фактологічні, концептуальні та організаційні здобутки. Відомими фахів-

цями із цієї проблематики є В. Приходько, О. Передрій, І. Артёмов, Є. Кіш, М. Лендьел, В. Кравців, С. Устич, Н. Варга, Н. Ігнатюла та ін. Окремі регіональні школи мають істотні напрацювання в інституціоналізації цієї соціологічної субдисципліни. Зокрема, розгорнуте соціологічне трактування кордонів і транскордонних процесів дав С. Устич – фахівець, який займався розробкою теоретичних проблем і вирішенням практичних завдань з оптимізації транскордонних взаємодій (Ustych, 2013, pp. 592–596). Запропонована С. Устичем системна теорія кордонів і транскордонних процесів полягає у врахуванні складної взаємодії різнорідних факторів, пов'язаних із перетином лінії державного кордону. Такий підхід дозволяє чітко розмежувати поняття транскордонних процесів (транскордонних потоків) із іншими усталеними категоріями, які характеризують кордони і пов'язані з ними явища (Hicks, 1939, pp. 696–712).

Соціологічний аналіз показує, що трансформація природи новітніх транскордонних процесів під впливом сучасних комунікаційно-технологічних інновацій спричинила тенденцію до «розмивання», а то й повного нівелювання бар'єрної функції кордонів. Це зумовило появу нових соціальних загроз і викликів, таких як «гібридні війни», розгортання інформаційних воєн, проведення кібератак та ін.

Особливості системного підходу в дослідженні транскордонного співробітництва полягають у дотриманні двох когнітивних принципів: 1) принципу генетично-функціонального аналізу об'єкта; 2) принципу єдності теоретико-методологічного та емпіричного рівнів дослідження.

Як вважає С. Устич, системна методологія, зокрема рівневе розуміння соціальної системи, дозволяє також чітко градіювати, типологізувати транскордонні процеси. У системі транскордонних явищ за критеріями глибини охоплення території транскордонною дією та його просторових обсягів (масштабів) слід виокремити чотири рівні: мікро-, мезо-, макро- й інтеррівень. Мікрорівень транскордонних процесів пов'язаний із перетином державного кордону (організовано чи стихійно, законним чи нелегальним шляхом) конкретними суб'єктами (представниками органів

¹Огляд стану соціологічного вивчення трудової міграції з України дивися у (Yemelianova, & Kundik, 2018).

влади, громадських організацій, групами чи окремими громадянами) або товарообміном, природними явищами на місцевому рівні. Мезорівень становлять транскордонні явища, що поширюються на регіони (наприклад, співробітництво регіональних державних органів та територіальних громад, товарообмін, природні процеси і т. п.). Макрорівню відповідають транскордонні процеси, що за своїм обсягом охоплюють територію всієї держави (наприклад, міждержавні відносини, міжнародні відносини загальнонаціональних суб'єктів, міждержавний товарообмін тощо). Інтеррівень транскордонних явищ пов'язаний із перетином кордонів кількох чи навіть багатьох держав. Загалом, на погляд С. Устича, за своїм обсягом транскордонні явища інтеррівня можна вважати ідентичними транснаціональним, глобалізаційним процесам (Устич, 2014).

Загалом автор поділяє окреслений дослідницький підхід. Однак аналіз найновіших транскордонних явищ показує, що представлене ним системне розуміння кордонів і транскордонних процесів за нинішніх умов потребує поглиблення і модифікації. Нижче назвемо шляхи такої модифікації системної методології вивчення транскордонних явищ, запропонованої С. Устичем.

З-серед усієї сукупності різнопланових транскордонних явищ доцільно виокремити саме ті, що входять до предмету соціологічного дослідження і відтак говорити винятково про транскордонні взаємодії. У свій час у соціальних науках відбувся просторовий поворот, що було прогресивним здобутком, проте сьогодні настає необхідність перегляду теми просторової вкоріненості соціальних явищ. Транскордонні (ті, що виходять за межі національних держав) взаємодії можуть поєднувати територіально віддалених індивідів, групи та спільноти і загалом відбуватися у віртуальному просторі комунікацій. Вивчення транскордонних взаємодій має бути практично спрямованим, зокрема, на оптимізацію управління інститутом кордону (необхідною є концентрація на організаційно-управлінському вимірі транскордонних взаємодій, з одного боку, та на соціальному контексті, у якому функціонують організації та здійснюються управлінські інновації, з іншого боку). Така практична спрямованість передбачає окреслення кола дотичних соціальних суб'єктів, ор-

ганізацій, груп та спільнот і досягнення певного спільного блага для усіх залучених сторін. Вивчення транскордонних взаємодій має спиратися на широкий спектр методів дослідження, передусім соціологічних, зокрема на кількісні та якісні методи, включати аналіз як експертного, так і масового рівня сприйняття транскордонних взаємодій і охоплювати соціальний досвід різних суб'єктів. У дослідженні транскордонних взаємодій доцільно враховувати два типи наслідків – зміна рівня життя місцевого населення (зафіксована через стан соціального самопочуття) та соціально-економічна інтеграція прикордоння. Безумовною перевагою такого типу досліджень має стати їхній моніторинговий характер, вимірювання як стану, так і динаміки досліджуваних транскордонних явищ.

Названі вимоги були апробовані в емпіричному дослідженні, реалізованому за участі автора опитуванні мешканців українського та словацького прикордоння «Інформаційне забезпечення та імплементація інноваційних підходів у транскордонному співробітництві Словаччини і України». Наголосимо, що станом на час написання цієї розвідки, за дуже невеликим винятком, немає соціологічних праць і, тим паче, емпіричних досліджень транскордонних взаємодій на українсько-словацькому кордоні.

Зазначимо, що брак дослідження цієї проблематики притаманний не лише українській, а й словацькій соціології. Так, ми виявили лише поодинокі соціологічні дослідження словацьких науковців з проблематики українсько-словацького кордону. Їхні результати, переважно, стосуються інституційно-організаційних аспектів транскордонних процесів, мають описовий характер, концентруються на соціальному портреті українських трудових мігрантів у Словаччині та на особливостях сприйняття українських мігрантів у словацькому суспільстві і медіа (Струссова, 2012, с. 160–165; Madlenak, & Chovancova 2019).

У цьому сенсі дослідження стану і динаміки транскордонних взаємодій може спиратися на теоретичні засади так званого принципу Парето та його розгорнутої інтерпретації у межах неінституціональної теорії. Принцип Парето був сформульований Дж. М. Юраном і названий ім'ям італійського соціолога Вільфредо Парето (Juran, 1995). Принцип полягає у спостереженні про те, що приріст загального

блага буде відбуватися щоразу, коли хтось із громадян або група в результаті тих чи інших змін (зокрема, у результаті встановлення тих чи інших правових інститутів) збільшує свій особистий добробут за умови, що ніхто інший не зазнає втрат. Зрозуміло, що принцип Парето описує ідеальний стан, який навряд чи може мати місце в реальності. Неоінституціоналісти Н. Кальдор (Nicholas Kaldor) та Дж. Хікс (John Hicks) запропонували теоретичне спрощення цього принципу із метою переведення його із статусу ідеальної моделі в операціональний концепт (Hicks, 1939, pp. 696–712). Метод Кальдора-Хікса зазвичай використовується для моніторингу потенційних покращень, а не досягнення декларованих цілей управління в тій чи іншій сфері. Вони використовуються для визначення того, чи змінюється ситуація у напрямку до відповідності принципу Парето. Відповідно до принципу Парето доцільно визначати позитивні зміни управління транскордонними взаємодіями як приріст рівня задоволеності мешканців прикордоння наслідками політики, які співставляються із невдоволенням мешканців щодо цієї політики та інтерпретуються експертами.

Інструментарій соціологічного дослідження транскордонних взаємодій на українсько-словацькому кордоні конструювався на підставі експертних інтерв'ю із дослідниками в галузі державного управління, соціоло-

гії, соціальної роботи, представниками громадських організацій та місцевих спільнот українсько-словацького прикордоння. Траекторія окремих кейсів прикордоння (такі як українсько-словацьке чи, до прикладу, українсько-російське прикордоння) у просторі основних укрупнених змінних, що визначають характер мобільності та співпраці вказуватиме на більшу чи меншу мірою успішні політико-управлінські заходи та програми.

Висновки.

Укрупнення показників розгортання транскордонних явищ може бути здійснене у різний спосіб, зокрема із застосуванням статистичних процедур виявлення латентної структури змінних, яка, у свою чергу, може бути здійснена із застосуванням пошукового або ж конфірматорного факторного аналізу.

Опрацювавши базу даних емпіричного дослідження «Інформаційне забезпечення та імплементація інноваційних підходів в транскордонному співробітництві Словаччини і України», ми, із застосуванням конфірматорного факторного аналізу, створили трьохфакторну модель вимірів розгортання транскордонної мобільності та співробітництва.

Статистичні тести на внутрішню узгодженість укрупнених показників були проведені для двох вибірових сукупностей – української та словацької (n=498 та 448 відповідно).

Таблиця 1

Інструментарій, використаний у конструюванні трьохфакторної моделі вимірів розгортання транскордонної мобільності та співробітництва

Укрупнені змінні, що увішли до складу моделі	Факторні навантаження показників для України ¹	Показники альфа-Кронбаха для України	Факторні навантаження показників для Словаччини ²	Показник альфа-Кронбаха для Словаччини
Соціально-економічний вимір	0,863	0,735	0,890	0,804
Етно-культурний вимір	0,849	0,615	0,856	0,704
Інституційно-організаційний вимір	0,755	0,687	0,794	0,735

² Факторне моделювання проведене методом головних компонент. Величина критерію адекватності вибірки Кайзера-Майера-Олкіна (КМО) – 0,667, значення р рівня критерію багатовимірної нормальності для розподілу змінних (критерій сферичності Барлета) – 0,000. Ця однофакторна модель пояснює – 67,8 % дисперсії.

³ Факторне моделювання проведене методом головних компонент. Величина критерію адекватності вибірки Кайзера-Майера-Олкіна (КМО) – 0,680; значення р рівня критерію багатовимірної нормальності для розподілу змінних (критерій сферичності Барлета) – 0,000. Ця однофакторна модель пояснює – 71,9 % дисперсії.

Графічна візуалізація трьохвимірного простору розгортання транскордонних взаємодій представлена нижче:

Конструювання цього інструменту дозволяє, за умови проведення періодичних моніторингових досліджень, вияв-

ляти характер динаміки транскордонних взаємодій, фіксувати позитивні зрушення чи тривожні і негативні явища у трьох вимірах: соціально-економічному, етнокультурному та інституційно-організаційному.

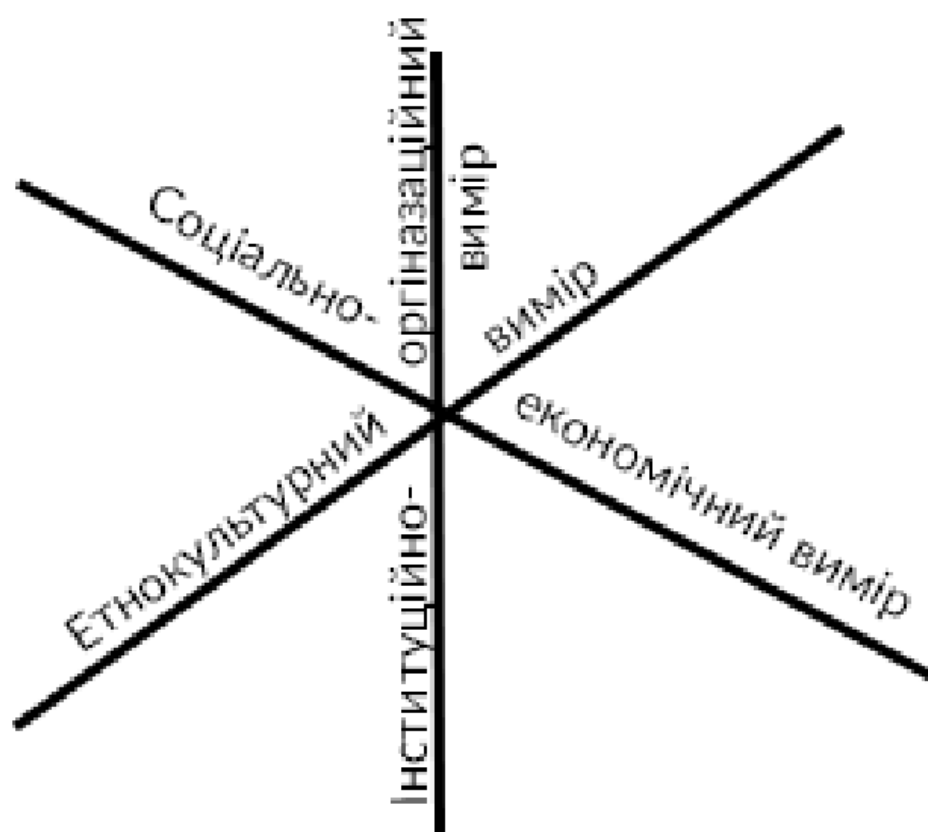

Рис. 1 Трьохвимірний простір розгортання транскордонних взаємодій

REFERENCES

- Hicks, J. (1939). The Foundations of Welfare Economics. *The Economic Journal*, 49 (196), 696–712.
- Juran, J. M. (1995). *Managerial Breakthrough*. McGraw-Hill: London.
- King, R., & Skeldon, R. (2012). *Theories and Typologies of Migration: An Overview and a Primer*. Malmö: Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM).
- Kuryliak, M. (2018). Evolution of the concept of "Europe of the Regions" within the framework of the EU regional policy. *Economic Herald of the Donbass*, 2 (52), 60–67.
- Lendel, M. (2015). Subsidiarity as the principle of social and political organization: theoretical grounds and Ukrainian perspectives. *Bulletin of Mariupol state university*, (12), 211–217.
- Lethbridge, J. (2017) Privatisation of migration and refugee services and other forms of state disengagement. Technical Report. Public Services International (PSI), Ferny-Voltaire. Retrieved from http://www.world-psi.org/sites/default/files/documents/research/final_psi_epsu_psiu_privatisation_of_migration_and_refugee_services.pdf.
- Madlenak, T., & Chovancova, T. (2019). Realities of Ukrainian labour migration to Slovakia in Myths and facts on Ukrainian labour migration to the Visegrad group. Retrieved from <https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/Giude-EN-fin.pdf>.
- Malkki, L. (1992). National Geographic. The Rooting of Peoples and the Territorilazation of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Antropology*, 7 (1), 24–38.

Security through social cohesion: proposals for a new socio-economic governance. (2004). *Trends in social cohesion*, 10, 81–92.

Strussova, M. (2012). Ways to increase the effectiveness of cross-border cooperation on the new eastern border of the European Union. *Sociological reflection on cross-border regional cooperation in Slovakia. Geopolitics of Ukraine: history and modernity*. (Vol. 8, pp. 160–165).

Urry, J. (2012). *Sociology beyond Societies*. Moscow: Higher school of economy.

Ustych, S. I. (2014). *Methodology of systematic research of cross-border processes and its social implementation*. Uzhhorod: Polygraph Center "Lira".

Ustych, S. (2013) The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes. *Journal of Mathematics and System Science*, 3, 592–596.

Wolff, L. (2009). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Kyiv: "Krytyka".

Yemelianova, Yu., & Kundik, I. (2018). External Labour Migration in Ukraine at the Beginning of the XXI Century: the Sociological Dimension of Social Perspectives. *Sociological studios*, 2(13), 6–13.

Zborowski, G. (2008). Metaparadigmatic model of theoretical sociology. *Socis*, 4, 3–15.

Бенчак Олеся

Старший викладач

Ужгородський національний університет

Benchak Olesia

Senior Lecturer

Uzhhorod National University

Email: olesia.benchak@uzhnu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-7498-6077

Цитування: Бенчак, О. (2020). Емпірично-соціологічні рефлексії транскордонних взаємодій в українській та західній соціології. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (5), 6–14. doi: 10.15421/172048

Citation: Benchak, O. (2020). Empirychno-sotsiolohichni refleksii transkordonnykh vzaïemodii v ukrainskii ta zakhidnii sotsiolohii [Empirical sociological reflections on transborder interactions in ukrainian and western sociology]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (5), 6–14. doi: 10.15421/172048

Стаття надійшла / Article arrived: 03.07.2020

Схвалено до друку / Accepted: 19.07.2020